

OPĆINSKA ŠKOLA U KOMORSKIM MORAVICAMA 1839—1875.

Ivan Jurišić

Kraljevsko dobro Komorske Moravice¹ pripadalo je u prvj polovici XIX stoljeća, prema administrativnoj podjeli, zagrebačkoj županiji. Vrhovnu upravu nad njim imalo je Ugarsko namjesničko vijeće. U crkvenom pogledu pripadale su Moravice Karlovačkoj (Pllašćanskoj) eparhiji, odnosno, sa još četiri parohije, manastiru Gomirje, u Ogulinskoj regimenti (iako se moravička parohija nalazila u »provincijalu«, tj. nije spadala u Vojnu krajinu). Konačno, u školskim poslovima moravički okrug potpadao je pod Zagrebačku školsku komisiju, odnosno školskog nadzornika u Vrbovskom, ali i pod srijemsku »carsko-kraljevsku školsku direkciju« i njenog »glavnog kraljevskog nadzornika za pravoslavne škole«, Eugenija Đurkovića.

Može se sa sigurnošću pretpostaviti da su se i prije osnivanja škole, u Moravicama opismenjivali sposobniji dječaci za crkvene, ali i za svjetovne potrebe, što je provodilo mjesno svećenstvo. O otvaranju škole u Moravicama počinje se više raspravljati oko 1829. Polovicom kolovoza, Konsistorij (savjet) Pllašćanske eparhije, uputio je molbu Ugarskom namjesničkom vijeću, da se u Komorskim Moravicama osnuje narodna (pučka) škola. Učitelja bi postavio konsistorij.^{1a} I na skupštini Zagrebačke županije od 10. svibnja 1830. bilo je riječi o namjeri da se u Moravicama otvori škola.² Iako škola nije otvorena, na tome se i dalje radilo. Već slijedeće 1831. godine, na generalnoj skupštini Zagrebačke županije ponovno se raspravljalo o osnivanju ove škole. Pojavio se problem oko opskrbe učitelja ogrjevnim drvetom. Na zahtjev da vlastelinstvo Vrbovsko izda potrebnu količinu (ogrijevnog) drveta, komorski kastelan izjavio je da on nije nadležan da o tome odlučuje.³ Generalna skupština Zagrebačke županije raspravljala je o »trivijalnoj školi na posjedu Komorske Moravice« i 1832. Između ostalog zaključeno je da je za učitelja potrebna 14 jugera (jutra, rala) zemljišta i stanovita količina ogrjevnog drveta.⁴ No, pitanje osnivanja škole u Moravi-

¹ Kraljevsko dobro Moravice nazivane su u službenoj korespondenciji Komorske Moravice, dok je pravoslavna crkva upotrebljavala već u ovo vrijeme naziv Srpske Moravice, iako je ovaj naziv u oficijelnoj upotrebi tek nakon Prvog svjetskog rata.

^{1a} Ovaj spis, pod starom signaturom K 607 morao bi se nalaziti među ostalim spisima fonda Pravoslavna Gornjokarlovačka eparhija Pllaški (PGEP) iz Arhiva Hrvatske u Zagrebu (AHZ), iz godine 1829. Međutim nisam ga našao, kao ni spis sa oznakom K 348 iz 1830. Stoga ovaj podatak navodim prema Milivoju Čopu, 150 godina života i rada osnovne škole u Srpskim Moravicama (strojopis) strana 5.

² AHZ, Protokoli Zagrebačke županije, knjiga 69a, 1830, član 47.

³ AHZ Protokoli, 70a, 1831, 48.

⁴ AHZ, Protokoli, 71 b, 1832, 182.

cama i dalje je ostalo otvoreno, tako da je o tome raspravljano na sjednici Županije i sljedećih godina, npr. 1836⁵ a iz te godine potječe i jedan spis Zagrebačke školske komisije u kojem se navodi da moravička općina traži osnivanje škole u njihovom mjestu zbog toga jer je škola u Vrbovskom, koju bi njihova djeca mogla pohađati, daleko, a i »drugog je obreda«. U školi bi se učila ćirilica i crkveno pjevanje. Škola niti te godine nije otvorena, ali je, po ko zna koji puta, općenito dozvoljeno osnivanje narodnih škola pod okriljem crkve.

Konačno, nakon opsežnih priprema i sređivanja brojnih pitanja vezanih za rad ove škole, otvorena je 1839. (titularno kao trogodišnja trivijalna), općinska osnovna (»pučka«) škola, koja se ni po čemu nije razlikovala od većine ostalih tadašnjih srpskih konfesionalnih škola, tim prije što je nadzor nad njom kao i »elementarnom« (drugi naziv za općinsku školu) u manastiru Gomirju, vršio iguman (upravitelj) manastira Gomirje, Sevastijan Ilić.⁷ U korištenoj arhivskoj građi nisam našao suvremeni podatak o otvaranju moravičke škole,⁸ već sam do godine osnivanja škole došao posrednim putem, uz pomoć podataka iz učiteljskih kalendara iz kasnijeg razdoblja.

O smještaju škole i broju polaznika ne može se ništa pouzdano reći, budući da o tome nema podataka. Te godine (1839) u Moravicama je bilo 230 kuća sa 1858 stanovnika, pravoslavne vjere.⁹ U obadrije spomenute škole nastava se odvijala neredovito, a učitelji nisu pokazivali preveliku revnost. Nesređeno stanje u ovim školama predočava nam dopis ogulinske kompanije Iliću iz 1840. U njemu se navodi kako je nekoliko krajišnika iz Gomirja poslano u Ogulin »pod stražom uz optužbu da svoju djecu ne žele dati u školu«. No, pri njihovom saslušavanju pokazalo se da krivnja nije bila na njima. Naime, djeca su dolazila u školu, ali su tamo ostajala prepuštena sama sebi, budući da se učitelj, svećenik, bavio samostanskom privredom, te je zbog toga često odsustvovao sa nastave. I u moravičkoj školi vladale su slične prilike. Tako 1842. stoji zapisano: »Bio je nered sa školom i nastavnikom moravičke mladeži«, a djeca nisu pohađala nastavu.¹⁰ Takvo stanje ostalo je sve do travnja 1843, kada je moravički učitelj Jovan Uzelac dao pismenu ostavku i raskinuo učiteljski ugovor. »Da ne bi škola bila prazna, a mladež bila bez nastave, općinstvo pak bez učitelja i pisara, a crkva bez pjevača,¹¹ dok dotična školska direkcija ne postavi učitelja, općinstvo je spremno, kao svog učitelja primiti klerika¹² Mihajla Gredelja, ako Vaše Preosveštenstvo ne bude moglo, po obećanju, odmah ovamo poslati klerika Baraća, koji je još na bogosloviji. Klerik Mihail Gredelj već je u Moravicama i oče-

⁵ AHZ, Protokoli, 75, 1836, 29.

⁶ Čop, n. dj. 5.

⁷ Sevastijan Ilić rodio se u Bečeju 1795. godine. Od 1819. bio je učitelj u Karlovcu. Upravu nad manastirom Gomirje preuzeo je 1831, a već sljedeće godine postaje njegov iguman.

⁸ Prema jednom dopisu Sevastijana Ilića od 31. siječnja 1839. »jerođakon Makarije Milić ostavljen je i dalje za učitelja elementarne škole u manastiru našem Gomirju« (AHZ, PGEF, kutija 11, godina 1839, spis broj 95/54).

⁹ AHZ, PGEP, 16, 1840, 60/136.

¹⁰ AHZ, PGEP, 1844, 148/92.

¹¹ Učitelj je bio opterećen i dodatnim obavezama u općini (pisar) i crkvi (pjevač), što mu je otežavalo kvalitetno obavljanje učiteljskih dužnosti.

¹² Klerik je učenik bogoslovije, ustanove za školovanje budućih svećenika. Klerik je dakle svećenički pripravnik. U terminologiji pravoslavne crkve bio je udomaćen izraz »klerik«.

kuje zajedno samnom i općinstvom što skorije rješenje ovog pitanja«. Ova-ko piše Ilić karlovačkom episkopu Jovanoviću, 13. travnja 1843.¹² Iako epi-skopov odgovor nije sačuvan bio je pozitivan, budući da je Mihail Gredelj postavljen za moravičkog učitelja već 1. svibnja i tamo ostao do 13. pro-sinca, kako se to navodi u potvrdi (»svjedočanstvu«) moravičke pravoslavne crkvene općine,¹³ unatoč činjenici da od školskih vlasti Gredelj nikada nije dobio dozvolu za rad u ovoj školi. Naime, 15. listopada srijemska školska direkcija i definitivno ga je odriješila od postavljanja za moravičkog učite-lja, budući da nije otlušao učiteljski tečaj (»pripreme predmete u peda-goškom institutu«).¹⁴ Uostalom, školska komisija je već na spomenutu mol-bu Moravičana od 13. travnja 1843. u vezi njegovog namještenja, odgovorila negativno. Povodom toga stariješine moravičke općine obraćaju se 24. srp-nja iste godine ponovno episkopu, zalažući se za Gredelja i navode »kako slavna carsko-kraljevska školska direkcija na našu molbu (...) nije odobri-la da i jedan od klerika i to: Mihail Gredelj, Mihail Barać i Josif Momić bude potvrđen za učitelja stoga jer nisu završili pedagoški kurs, već je na-ložila da naše općinstvo ima kandidirati drugu trojicu i poslati (njihova i-mena I. J.) uz potrebne svjedodžbe o sposobnosti i završenom kursu, jer u protivnom, ako općina nema trojicu mladića sa završenim pedagoškim kur-som za nastavnike, školska komisija obećava da će sama poslati nastavnika. Međutim mi smo uvijek bili više blagonakloni i privrženi našem siro-mašnom kleru, a osobito ovom dobroćudnom kleriku Mihajlu Gredelju koji se trudi, krepak je miran i, kao što je poznato Vašem Visokopreosvešten-stvu dovoljno je sposoban za odgajanje naše srpske mladeži, za kojeg mi svi jednodušno i jednoglasno kao jedinog molimo da se smilujete i posavje-tujete nas, te da posređujete kod spomenute direkcije naših škola, da (...) kao nastavnik ovdašnje mladeži bude postavljen ovaj klerik a ne nitko drugi«.¹⁵

Episkop Jovanović se već početkom kolovoza povodom ovoga obratio dopisom Eugeniju Đurkoviću, glavnom kraljevskom nadzorniku pravoslav-nih škola u Srijemu. Razvila se živa, intenzivna prepiska, tokom koje su, do 20. rujna, izmjenjana četiri dopisa,¹⁶ ali je odluka školske direkcije i nakon toga ostala nepromjenjena — već spomenutim dopisom od 15. listopada Gredelj je definitivno odriješten od postavljanja za moravičkog učitelja.

Tko je tada konačno određen za učitelja na školi u Moravicama utvrdio sam tek posredno iz građe koja se odnosila na godinu 1865. Bio je to Gavril Bajac, za kojeg se u spomenutoj građi navodi da je tamo službovao 22 go-dine.

Iako sam pronašao samo jedan podatak (iz 1848) koji govori o broju učenika, polaznika ove škole, ako usporedimo broj stanovnika Moravica

¹² AHZ, PGEP, 1843, 317.

¹³ AHZ, PGEP, 1847, 53/56.

¹⁴ Gredelj piše iz Gline 20. siječnja 1847. da se poslije smrti oca, budući da je bio bez »uhlebljenja«, u pogledu ispražnjenog učiteljskog mjesta u Moravicama, obratio Iliću, da ga predloži općini za učitelja. Nakon što je udaljen sa ovog učiteljskog mjesta, otišao je za učitelja u Glini, gdje je 1847. boravio već četvr-tu godinu (AHZ, PGEP, 1847, 53/56).

¹⁵ AHZ, PGEP, 1843, 625.

¹⁶ Prvi od 9. kolovoza (AHZ, PGEP, 1843, 625), a ostala tri od 30. kolovoza, te 14. i 20. rujna (AHZ, PGEP, 1843, 693).

1839. i 1847. godine (1858 odnosno 2208), te broj bračnih parova (359 i 392),¹⁷ može se pretpostaviti da je broj učenika u Moravicama stalno bio u porastu.

Dok je »elementarna« škola u manastiru Gomirje krajem siječnja 1848. prestala s radom, budući da je prema prijavi učitelja, školska mladež »potpuno prestala prisustvovati ovdašnjoj obuci«,¹⁸ školu u Moravicama pohađala su početkom travnja iste godine 42 učenika (17 u prvom, 12 u drugom i 13 u trećem razredu). U prvom razredu učio se kršćanski nauk, poznavanja »srpskih slova« (ćirilice), te sricanje i čitanje na hrvatskom jeziku. U drugom i trećem razredu učio se kršćanski nauk, čitanje ćirilice, latinice i gotice, te pisanje (spajanje slova).¹⁹ Učitelj je bio Gavril Bajac. Nastava je šk. g. 1847/48. uspješno privedena kraju, što potvrđuje podatak da škola djeluje još i u srpnju 1848.²⁰

Usljed revolucionarnih zbivanja u Evropi i našim krajevima 1848/49. i ta je škola vjerojatno, kao i većina drugih, šk. g. 1848/49. privremeno prestala s radom.

Škola obnavlja rad šk. g. 1850/1851. kako se navodi u tabelarnom prikazu »Opisanije početne (elementarne) srpske škole Serbsko Moravičke vostočnopravoslavne občine«, koji je sastavio G. Petrović, arhimandrit manastira Gomirje, i »okružni upravitelj učilišta serbskih« i poslao konsistoriju 20. kolovoza 1853.²¹ Prema tabeli škola je bila trirazredna, a polaznici pojedinih razreda nazivani su, po udžbeniku (ili crkvenim knjigama iz kojih se učilo) bukvarci, časoslovci i psaltirci. Nastavu je šk. g. 1850/51. pohađalo 47 dječaka i samo 5 djevojčica, slijedeće 46 dječaka i 8 djevojčica, dok je 1852/53. nastavi prisustvovalo 49 dječaka i 7 djevojčica, iako je te godine u cijeloj moravičkoj općini bilo za školu sposobnih još 56 dječaka i 50 djevojčica, koji iz različitih razloga nisu dolazili na nastavu. Nedjeljna škola (opevovnica) nije postojala.

Školom je upravljao jeromonah Daniel Vukelić, a učitelj je bio Gabriel Bajac, star 42 godine. Sačuvan je ugovor između Bajca i moravičke općine iz 1848. Učiteljski ispit položio je u »srpskom pedagoškom institutu u Somboru«, 1843. Predavao je poznavanje »slavenskih« i latinskih slova, sricanje i čitanje »oboega jezika (srbskog i tako nazvanoga horvatskoga)«, čitanje bukvara, časoslova i psaltira, računanje, molitve, kršćanski nauk, krasopis (srpski, njemački i latinski) i crkveno pjevanje. Od jezika znao je latinski, njemački, srpski i nešto mađarski. Učiteljska plaća bila mu je 120 forinti, a kao općinski pisar dobijao je još 80 for. K tome je trebao u naturi dobijati (za dvije krave) 50 bečkih centi sjena (1 bečka centa = 56 kg) i 4 klaftra (hvata, tj. kubna metra) drva, što je u srebru iznosilo 33 for. Sve te prihode trebala mu je osiguravati općina u Moravicama sredstvima prikupljenim putem godišnjeg poreza. Prema ugovoru školsku zgradu izdržavala je i snabdjevala nužnim pokućstvom moravička općina. Iz komorske šume godišnje se za školu davalo 32 hvata drva, koja je općina bila dužna posjeći i dovesti do škole. Godišnja učiteljska plaća od 200 for. trebala je točno biti isplaćivana, u četiri rate. Pored spomenutog sijena za dvije krave, trebao je za vrt dobiti 1/4 rala (1 ral ili jutro = 1600 kvadratnih ili četvornih hvati, a 1 četvorni хват iznosi 3,597 m²) zemlje, koju je trebala obrađi-

¹⁷ AHZ, PGEP, 1848, 43.

¹⁸ AHZ, PGEP, 1848, 39.

¹⁹ AHZ, PGEP, 1848, 149.

²⁰ AHZ, PGEP, 1848, 625.

²¹ AHZ, PGEP, 1853, 718/334.

vati općina. Školska zgrada bila je 1853. u dobrom stanju. Sastojala se od tri sobe. U dvije je stanovao učitelj, dok je treća služila kao učionica. Škola nije imala nikakvu zadužbinu niti zakladu. Za djevojačku školu općina nema novaca. U rubrici »primjedbe« stoji da učitelj neredovito dobija plaću, sijeno nije nikada dobio, niti ima vrt.²²

Za šk. g. 1855/56. također je sačuvan tabelarni prikaz G. Petrovića, sačinjen 9. prosinca 1855. Školom i dalje upravlja Daniel Vukelić, a učitelj je Gabriel Bajac, star 45 godina. Na srpskomoravičkoj školi rad već 12 godina, što znači da je onamo došao odmah nakon što je završio preparandiju u Somboru. Nastavu je šk. g. 1855/56. pohađalo 45 dječaka i samo 2 djevojčice, iako je te godine za školu bilo sposobnih još 30 dječaka i 30 djevojčice, koji nisu bili obuhvaćeni nastavom. No ipak je školu pohađalo 11 učenika više nego prošle šk. g. što znači da je šk. g. 1854/55. nastavom bilo obuhvaćeno 36 učenika. Svi učenici bili su pravoslavne vjere. Opetovnica ili nedjeljna škola niti šk. g. 1855/56. nije radila. Školska zgrada nalazila se u trošnom stanju i nije bila adekvatno opremljena školskim priborom. Škola i dalje nema fonda niti dobrotvora.²³

Srpske Moravice nalazile su se, prema administrativnoj podjeli nakon 1848. u Riječkoj županiji, podžupanija Vrbovsko, kotar Gomirje. U školskim poslovima spadala je isto pod okrug Riječke županije, ali je bila i dalje pod patronatom manastira Gomirje.

Da osim u Moravicama u ostalim mjestima koja su pripadala gomirskom školskom okrugu u to vrijeme nema druge privatne tj. konfesionalne škole potvrđuje sam arhimandrit manastira Gomirje, Gervasije Petrović, koji u dopisu konsistoriju iz Gomirja, 19. prosinca 1855. navodi, da »Krome (osim I.J.) javnago nadziratelstvu moemu veverenago (povjerenog I.J.) učilišča Serbsko Moravičkago, nest inago privatnago učilišča.«²⁴

Prema jednoj drugoj tabeli, vjerojatno isto za šk. g. 1855/56. ta se škola spominje kao općinska (Gemeindeschulle), Gervasija Petrovića se naziva direktorom, Danijela Vukelića »lokalnim« direktorom, a kao školski nadzornik (Schulaufseher) spominje se Gabriel Petrović, »Spekulant« (ispitivač). Nastavu je pohađalo 49 učenika (dakle broj se za dva učenika ne slaže sa onim u prethodnoj tabeli, u kojoj ih je navedeno 47).²⁵

Prema trećoj tabeli, od 15. ožujka 1856. koja se prema tome isto odnosi na šk. g. 1855/56. u Moravicama je bilo 225 kuća, u kojima je za školu bilo sposobnih 114 dječaka i 72 djevojčice, ukupno 186. Parohiji Srp. Moravice pripadala je tada i Hajdina, u kojoj je bilo još 35 domova, sa 28 za školu dorasle djece. Nažalost, nema podatka koliko je djece nastavu doista i pohađalo. Učitelj Bajac nema nikakvih prihoda, iako je općina bila dužna da mu ih namakne. Dalje se navodi da ga je za učitelja postavio »okružni direktor Hrvatsko-slavonsko-srijemski«. Od udžbenika upotrebljavani su: »Bukvar srpski i hrvatski«, čitanka za niže razrede, hrvatski katehizis, historija, biblija i čislenica, te za krasopis i crkveno pjevanje.²⁶

Slijedeće šk. g. 1856/57. spominje se kao »obospolna trivijalna elementarna škola«. Mjesni direktor nije više Daniel Vukelić, već namjesnik (vi-

²² Isto.

²³ AHZ, PGEP, 58, 1855, 866/692.

²⁴ AHZ, PGEP, 58, 1855, 892/70.

²⁵ AHZ, PGEP, 58, 1855, 524/482.

²⁶ AHZ, PGEP, 60, 1856, 356/238.

kar) manastira Gomirje, Jovan Popović. Gabriela Petrovića titulira se kao »političkog nadzornika škole« i starješinu općine (Gemeinde vorstand). Za školu je bilo obaveznih 115 a nastavu je pohađalo 52 učenika.²⁷

Učitelj Gabrijel Bajac trebao je, prema nalogu Konsistorija od 19. srpnja 1858, biti opočen u Pakrac radi pohađanja »pedagoško-didaktičkog kursa«. No, 17. kolovoza izvještava arhimandrit Petrović Konsistorij kako Bajac moli da mu se dozvoli da spomenuti kurs završi slijedeće godine u Plaškom ili u samom sanastiru Gomirju, budući da nema novaca za put i jednomjesečni boravak u Pakracu,²⁸ što također govori o imovnom stanju tadašnjih učitelja.

U izvještaju za šk. g. 1858/59. navodi se da se nastava odvija na »srpskom sa ćirilskim i latinskim slovima«. Škola je obospolna, nastava je cjelodnevna, a pohađaju je djeca iz Moravica i Hajdinskog Sela. Iz 250 kuća bila su 102 polaznika, od čega 57 dječaka i 45 djevojčica. Dva učenika bili su katoličke vjere. Za nadglednika škole, Gabriela Petrovića navodi se da je »prilično lijen (zimlich unthätig)«. Nastava se odvijala u vlastitoj školskoj zgradi (u kojoj je bio smješten i parohijski dom), besplatno ustupljenoj (unentgeltlich überlassen) u tu svrhu i u dobrom stanju.²⁹ Škola nije posjedovala niti rasadnik niti školski vrt, kako 1858. tako ni 1860.³⁰

Šk. g. 1860/61. nastavu je pohađalo 50 od 102 za školu sposobne djece. I dalje ne postoji nikakav fond iz kojeg bi se plaćalo učitelja.³¹

Čini se da učitelj Bajac nije bio jedini kome je pohađanje pakračke ili čak somborske preparandije predstavljalo poteškoću, prvenstveno financijske prirode, zbog velike udaljenosti, budući da Konsistorij karlovačke eparhije u dopisu od 23. veljače 1861. navodi da je mladićima ove eparhije daleko ići onamo. Stoga Kraljevsko namjesničko vijeće u Zagrebu dozvoljava 28. svibnja da se za učitelje pučkih škola i nadalje primaju izučeni klerici, pod uvjetom da se u »klerikalnoj« školi i nadalje predaju pedagogija i metodika, u onoj mjeri i opsegu kako je to utvrđeno 8. točkom dopisa Vijeća od 12. siječnja 1857.³²

Povodom toga Konsistorij obavještava manastir Gomirje da i dalje učitelji na narodnim školama mogu biti klerici »bogoslovskoe učilišće soveršivši.³³

Iz jedne tabele s kraja siječnja 1862. o prihodima i rashodima moravičke škole u razdoblju od 1855. do 1861. može se vidjeti da škola niti u tom razdoblju još uvijek nema stalnih prihoda, te da ne postoji školski fond, već se novac potreban pojedine godine namirivao na taj način što se dotična suma razrezala ravnomjerno na sva domaćinstva moravičke crkvene općine. Iz tako sakupljenog novca plaćan je učitelj (mjesečno 25 fo-

²⁷ AHZ, PGEP, 61, 1857, 482/146.

²⁸ AHZ, PGEP, 62, 1858, 1064/k 221.

²⁹ AHZ, PGEP, 63, 1858, 1469/k 349.

³⁰ Isto.

³¹ AHZ, PGEP, 67, 1860, 1252/342.

³² AHZ, PGEP, 69, 1861, 374/k 232.

³³ Isto. O školovanju pravoslavnog svećenstva Karlovačkog generalata i Banske krajine vidi: Ivan Jurišić, *Obrazovanje svećenstva u Karlovačkom generalatu i Banskoj krajini — Karlovačkoj (Plašćanskoj) eparhiji — od sredine XVIII stoljeća do 1848.* Zbornik radova JAZU o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj, Zagreb 1989, knjiga 2, 89—104.

rinti) i pokriveni drugi troškovi.³⁴ Količina prikupljenog novca u pojedinim godinama iznosila je prema tablici:

godina	forinti	novčića
1855.	505	—
1856.	470	—
1857.	493	76
1858.	512	14
1859.	500	92
1860.	540	—
1861.	435	50

Uprava Eparhije bila je obavezna ove podatke dostaviti Namjesničkom vijeću u Zagrebu, kao što je to krajem ožujka 1863. i učinila za godine 1860. i 1861.

Budući da je u osnovne škole bilo uvedeno i gajenje pčela, to je krajem 1859. episkop Petar Jovanović zatražio da mu se sa svih srpskih škola u eparhiji pošalju izvještaji o postignutom uspjehu u pčelarstvu. Za moravičku školu izvještaj je poslao arhimandrit Petrović. Pčele se ondje nisu gajile, budući da učitelj nije imao vrt, a niti voćnjak, pa stoga nije bilo prikladnog mjesta za košnice.³⁵

Početak siječnja 1863. u blagajni škole bilo je svega 380 forinti, potrebnih za učiteljsku plaću, drva za ogrjev, te za naknadu za čišćenje školskih prostorija,³⁶ što je u usporedbi sa sumama novca prikupljenim u godinama od 1855. do 1861. iskazanim u predočnoj tablici, mnogo manje, iako su troškovi života i za samo godinu dana sigurno porasli.

U jednom drugom izvještaju o godišnjim prihodima i rashodima moravičke narodne škole za šk. g. 1861/62. navodi se pet načina putem kojih je ova škola mogla biti izdržavana: a) vlastitim prihodima, b) iz komorske blagajne, c) od strane općine (a škola je upravo na taj način i izdržavana), d) iz nedotiranih zaklada i e) dotacijama iz vjerske, naukovne ili zaklade normalnih škola. U vezi sa načinom financiranja navedenim pod b) stavio je arhimandrit Petrović opasku da, ako škole u Vrbovskom i Ravnoj Gori dobijaju svake godine iz komorske blagajne, pod koju spada i škola u Moravicama, za školske potrebe po 10 f. 50 kr. onda bi bilo pravedno da tu svotu dobija i moravička škola.³⁷ (No, ove škole nisu bile »privatne«, konfesionalne).

Budući da je bilo dosta učenika čijim roditeljima materijalne mogućnosti nisu dozvoljavale da djeci kupe udžbenike, episkop bi jednom godišnje poslao po školama naredbu državnih školskih organa da se sastavi popis udžbenika potrebnih tim učenicima, za tekuću šk. g. I od arhimandrita Petrovića zahtijevao je da mu za šk. g. 1862/63. dostavi broj i vrstu knjiga potrebnih »za uboguju, obače dobrje prilježajuju i pravstvenuju junost učilišča Srbsko-Moravičkago«³⁸.

³⁴ AHZ, PGEP, 71, 1862, 164 k 105.

³⁵ AHZ, PGEP, 75, 1863, 9/k 5. Vidi i 11/k 7.

³⁶ AHZ, PGEP, 75, 1863, 64 k 42.

³⁷ AHZ, PGEP, 77, 1863, 999/727.

³⁸ AHZ, PGEP, 76, 1863, 495/k 346.

U sumarnom pregledu stanja pravoslavnih narodnih škola Gornjokarlovačke eparhije, gomirskog školskog okruga, u kojem je bio obuhvaćen i tatealni prikaz stanja srpske narodne škole u Moravicama, za šk. g. 1861/62. od 8. veljače 1863. navode se za moravičku školu slijedeći podaci: Škola je obospolna, »ilirska«, a jezici obučavanja su srpski i hrvatski; nastava je cjelodnevna, subotnje opetovnice nema. Škola je pokrivala područje 23 sela i zaseoka, od kojih su poimence navedeni: Moravice, Vučinić Selo, Tomić Draga, Radigojna, Petrović Selo, Jakšić Selo, Nikšići, Carevici, Žakule, Medvedji, Vučkovići, Topolovica, Bunjevci i Dragovići, sa ukupno 305 kuća. Za školu je bilo sposobnih 34 dječaka i 36 djevojčica, a pohađalo ju je 33 dječaka i samo 5 djevojčica, od kojih je jedna bila katoličke vjere. Svi ostali učenici bili su pravoslavne vjere. Za nadzornika srpskih škola gomirskog školskog okruga, arhimandrita G. Petrovića, navodi se da je vrlo radin, a za dušebrižnika Gedeona Stojanovića iz manastira Gomirje, koji je ujedno bio i kateheta, kaže se da je marljiv. Mišljenje o učitelju Gavrilu Bajcu vrlo je povoljno; moralno je »hvale vrijedan (sehr Lobenswerth)«, vrlo je sposoban, marljiv, upravo »neumoran (unermügend)« a i za njegov način rada s djecom kaže se da je hvale vrijedan. No, zato je mjesni nadzornik škole, Gavril Petrović (svjetovna osoba), ocjenjen kao nedjelotvoran (nichttätig).

Škola je smještena u vlastitoj zgradi koja je osrednjeg stanja. Patronat nad školom imala je parohija i crkvena općina. Školu je predstavljala školska uprava.³⁹

Prema popisu stanovništva parohije Srpske Moravice za 1864. u 17 mjesta (Komenići, Radoševići, Tići, Žakule, Carevici, Kukšići, Matići, Gornji Vučkovići, Petrovići, Donji Vučkovići, Radigojna, Tolići, Moravice, Medvedji, Topolovica, Vučinić Selo i Haidini), bilo je 310 domova sa 1118 muških i 956 ženskih, ukupno 2074. Školu je pohađalo 32 učenika.⁴⁰

Već je spomenuto da moravička škola nije posjedovala voćnjak niti su se gajile pčele, iako je to nastavnim programom bilo propisano. Budući da Moravice nisu bile jedino mjesto u kojem se tom nastavnim predmetu nije posvećivala dovoljna pažnja, Kraljevsko namjesničko vijeće u Zagrebu uputilo je 18. prosinca 1865. nalog svim županijama da se nastoji što prije osnovati vrtove odnosno voćnjake pri svim osnovnim školama. Kritizira se slabo staranje za obukom školske mladeži u voćarstvu i pčelarstvu, a ističu se praktične i novčane koristi za seljake, kao i za opće blagostanje zemlje od toga.⁴¹

Učitelj moravičke škole, Gavril Bajac umro je 23. lipnja 1865. u karlovačkoj bolnici, od posljedica moždane kapi (»poražen udarom kapi«), nakon pune 22 godine službovanja u 56 godini života. Administrator moravičke parohije, jerej Gedeon Stojanović, moli krajem kolovoza iste godine konsistorij da što prije pošalje na školu barem privremenog učitelja, budući da se nastava ne odvija.⁴² Iz Plaškog traže izvještaj o godišnjoj plaći moravičkog učitelja, potreban radi raspisivanja natječaja za to radno mjesto, i obećavaju za privremenog učitelja poslati jednog klirika.⁴³

Bilo je potrebno to učiniti što prije, budući da nastave nije bilo od 4. travnja, 1865. što je ponukalo dvojicu stanovnika Moravica da nezadovolj-

³⁹ AHZ, PGEP, 77, 1863, 999/727.

⁴⁰ AHZ, PGEP, 81, 1865, 199/k 160.

⁴¹ AHZ, PGEP, 82, 1865, 832/k 576.

⁴² AHZ, PGEP, 82, 1865, 580/k 465.

⁴³ Isto.

ni takvim stanjem. napišu tužbu samom Namjesničkom vijeću u Zagrebu, koje je polovinom rujna ovu tužbu dostavila konsistoriju s pozivom da ovo učiteljsko mjesto što prije popuni.⁴⁴ Konsistorij odgovara kako je odmah po primitku obavijesti o bolesti učitelja Bajca, da nastava ne bi bila prekinuta na duže vrijeme, 11. svibnja zamoljen kotarski sud u Moravicama da, ukoliko on ne nađe drugog privremenog učitelja, to zvanje može obavljati svršeni klirik Gedeon Stojanović (iz Gornjeg Budačkog), uz stanovitu novčanu naknadu, čiji iznos je trebao utvrditi dotični sud. Uto je stigla i vijest o Bajčevoj smrti, na što su »poduzete nadležne mjere da se to mjesto popuni.«⁴⁵ Moravička općina je te godine bila za učitelja sakupila 315 f. osigurala ogrijevano drvo i besplatan stan.⁴⁶ Za popunjenje učiteljskog mjesta raspisan je natječaj, na koji su se javila tri kandidata. Za učitelja je primljen klerik Georgije Pošmuga.⁴⁷

U vrijeme dok je škola još radila naručen je za siromašne učenike moravičke škole stanoviti broj početnica, čitanki, katekizama i malih biblijskih povijesti.⁴⁸

Iste godine (1865) u Moravicama bilo je 310 kuća sa 2076 stanovnika. Školu je pohađalo 36 učenika.⁴⁹ Godinu dana poslije nastavu je pohađalo 37 učenika.⁵⁰

Budući da su seoski učitelji dobijali plaće neredovito, izdalo je Kraljevsko namjesničko vijeće, povodom neprestanih tužbi seoskih učitelja u vezi toga,— navodi se i slučaj jednog učitelja koji je, po odredbi općinskog bilježnika morao sam, od kuće do kuće »eksekutivno utjerivati svoju plaću«⁵¹ — početkom veljače 1867. nalog svim županijama, prema kojem je od sada općina trebaa najprije isplatiti učitelja i to svakog mjeseca unaprijed, a tek onda trošiti novac za o stale potrebe. Ovo je trebalo obznaniti svim nadzornicima škola i svim seoskim učiteljima, a svako nepoštivanje ove naredbe trebalo je prijaviti Namjesničkom vijeću u Zagrebu.⁵²

Moravički učitelj Georgije Pošmuga dao je sredinom kolovoza 1867. otkaz. Budući da je klirik Danijel Knežević izrazio želju da on bude tamošnji učitelj, a i moravička općina se tome nije protivila, čekala se samo potvrda konsistorija. Pošmuga je čak uložio i žalbu konsistoriju da mu moravička općina nije dala plaću kako za g. 1866. tako ni za 1867. u iznosu od 315 for. godišnje, iako je on već više puta usmeno i jednom pismeno povodom toga podnosio molbu. Konsistorij se u vezi s tim obratio županijskom kotarskom sudu u Vrbovskom da poduzme mjere kako bi spomenuta općina Pošmugi ipak isplatila pripadajuću svotu novca. U slučaju njenog daljnjeg protivljenja da to učini, konsistorij će biti prisiljen da o tome obavijesti Namjesničko vijeće.⁵³

Moravička općina obraća se 25. rujna 1867. županijskom kotarskom sudu u Vrbovskom i navodi da se Pošmuga, nakon što je 16. kolovoza dao

⁴⁴ AHZ, PGEP, 82, 1865, 597/k 476.

⁴⁵ Isto, 28. rujna 1865.

⁴⁶ AHZ, PGEP, 82, 1865, 629/k 498.

⁴⁷ AHZ, PGEL, 87, 1867, 773/k 363.

⁴⁸ AHZ, PGEP, 83, 1866, 187/k 139.

⁴⁹ AHZ, PGEP, 85, 1866, bez broja.

⁵⁰ AHZ, PGEP, 86, 1867, 49/k 61.

⁵¹ AHZ, PGEP, 86, 1867, 105/k 89.

⁵² Isto.

⁵³ AHZ, PGEP, 87, 1867, 725/k 396.

ostavku nije javio nikome u općini, već je jednostavno otišao, iako mu je bila dužnost »moliti dopust za vreme doklebise drugi učitelj postavio«. ⁵⁴ Za novog učitelja općina se obavezala plaćati godišnje 300 f. stan i drva, ⁵⁵ iako je i Pošmugi isplatila 1. rujna tek jedan manji dio od 315 f. koliko je trebao dobiti za godinu dana. ⁵⁶

Škola je dakle i dalje bila vrlo siromašna u pogledu novčanih sredstava, a iste, 1867. godine još uvijek nije imala vlastitu knjižnicu. ⁵⁷

U parohiji Srpske Moravice bilo je, prema popisu sačinjenom zadnjeg dana 1868. godine, 312 kuća sa 2081 stanovnikom. Školu je pohađalo 40 učenika. ⁵⁸

U izvještaju o »općinskoj srpskoj školi« u Moravicama, za šk. g. 1868/69. sačinjenom u Plaškom, polovinom siječnja 1870. za ravnatelja škole spominje se Damaskin Prodanović, koji je ujedno bio i mjesni školski nadzornik i kateheta. Učitelj je, i to privremeni, Danilo Knežević, star 24 godine. Završio je bogosloviju i otlušao učiteljski kurs s pedagogijom. Ima dvije godine radnog staža. Bio je vješt ali strog u radu s djecom. Nastavu je pohađalo 30 dječaka i 15 djevojčica, od 60 dječaka i 30 djevojčica sposobnih za školu. Nastavu je pohađalo tri učenika manje nego prošle godine. Od 45 učenika 5 ih je bilo katolika, a ostali su bili pravoslavne vjere. Škola je bila tiješna i vrlo loše opremljena. ⁵⁹

Vladin odjel za bogoštovlje i nastavu uputio je polovicom listopada 1870. dopis konsistoriju u Plaški, u kojem se zahtjeva urednije pohađanje narodnih škola, bolje održavanje školskih vrtova, osnivanje pčelinjaka i širenje svilogojstva, zatim otvaranje novih škola i popravljavanje postojećih školskih zgrada. Naročito nezadovoljstvo izazvao je malen broj opetovnica, tim prije što je svaki učitelj po zakonu bio obavezan da predaje u opetovnici, te je stoga morao biti jednak broj opetovnica i narodnih škola. Stoga je dopisom naređeno da se nastava u opetovnicama mora redovno održavati. ⁶⁰ Kao što je već više puta spomenuto, i škola u Moravicama bila je jedna od onih u kojima se opetovna nastava nije držala, a nije postojao niti školski vrt, kao ni pčelinjak.

U izvještaju o moravičkoj školi za šk. g. 1869/70. svrstana je ova među »po propisih neutemeljene i škole za nuždu« (budući da je bila privatna, konfesionalna). Za školu je bilo sposobnih 38 dječaka i 24 djevojčice, od kojih je nastavu pohađalo 24 dječaka i 12 djevojčica. Postoji prostrana općinska školska zgrada, ali ju je općina dala u najam kotarskom sudu, a za školu je unajmila puno manju kuću i u nju smjestila svećenika, učitelja i jednog inženjera, s obiteljima. »Može se misliti koliko prostora ostaje za školsku djecu u toj kućici, kada već te tri porodice u najvećoj tjeskoći žive« ⁶¹ kaže se u opasci.

⁵⁴ AHZ, PGEP, 88, 1867, prvi prilog uz spis br. 912/k 474.

⁵⁵ Isto, drugi prilog uz isti spis.

⁵⁶ Isto, treći, prilog. Pošmuga je otišao za kapelana u Munjavu (danas Josipdol). AHZ, PGEP, 90, 1868, 288/k 157.

⁵⁷ AHZ, PGEL, 92, 1869, 139/k 104.

⁵⁸ AHZ, PGEP, 93, 1869, ad 179/k 149.

⁵⁹ AHZ, PGEP, 95, 1869, ad 1189/k 591.

⁶⁰ AHZ, PGEP, 97, 1870, 412/k 163.

⁶¹ AHZ, PGEP, 99, 1871, ad 74/k 30. Te godine siromašnim učenicima bili su potrebi slijedeći udžbenici: crkveno pjevanje, psaltir, sinodalni katehizis, kratka savjetovna povijest, bukvar za srpske škole, hrvatska početnica, jezikoslovna čitanka, II jezikoslovna čitanka, račun i mali katehizis (AHZ, PGEP, 97, 1870, 562/244).

Potkraj kolovoza 1870. ponovno je bilo ispražnjeno mjesto učitelja u Moravicama, budući da je Danilo Knežević dao ostavku. Oglas o natječaju za popunjenje tog učiteljskog mjesta tiskan je u srpskim novinama »Zastava« u Novom Sadu uz trošak od 4 f.⁶² Na natječaj su se javila dva kandidata: podučitelj Pavle Simić iz Ogulina i Gavro Atanasijević, čak iz Banata. Prvoga konsistorij nije smatrao prikladnim za to mjesto, a drugi nije do zaključenja natječaja priložio svu potrebnu dokumentaciju, te su obadvojica odbijeni.⁶³ Da škola ne bi dugo ostala zatvorena, konsistorij je preporučio moravičkoj općini da i te šk. g. privremeno za učitelja uzme jednog klerika, a da se tokom godine potraži takav kandidat koji bi bio potpuno stručno osposobljen i imao volje ostati u Moravicama na duže vrijeme.⁶⁴ Klerik kojeg je predlagao konsistorij bio je Danilo Prica. Završio je, s odličnim uspjehom, 6 razreda gimnazije u bogosloviji u Sremskim Karlovcima. Konsistorij je smatrao da je Prica, zbog prednosti koje ima pred navedenom dvojicom kandidata (ne navodi se koje bi to prednosti bile), dostojan da bude izabran za moravičkog učitelja tim prije, što su postojali mali izgledi da će se i tokom godine pojaviti bolji kandidat od njega.⁶⁵ Potkraj studenog moravička je općina pozitivno odgovorila na ovaj prijedlog, uz napomenu da Pricu uzimaju za učitelja samo privremeno, dok se, putem natječaja, ne pronađe i postavi stalni učitelj. Plaća, ustanovljena prošlim natječajem, iznosila je 300 f. godišnje.⁶⁶ Obavijest o Pricinom imenovanju za moravičkog učitelja poslao je konsistorij moravičkoj općini početkom prosinca.⁶⁷ Obavijest je poslana i županijskom kotarskom sudu Vrbovsko u Moravicama, te Krajevskom financijskom nadzorništvu.⁶⁸

Već u ožujku 1871. dolazi do nesuglasica sa Pricom, da bi mu zaključkom sjednice moravičke općine, održane krajem istog mjeseca, služba bila otkazana s krajem travnja 1871. Uzrok tome bilo je njegovo neredovito obavljanje dužnosti u crkvi (pjevanje), odsustvovanje sa nastave, dok je u razredu navodno djecu »nemilice batinao po načinu negdašnjih kapralah«.⁶⁹

Povodom ovog zaključka moravičke općine tražio je županijski kotarski sud u Vrbovskom od konsistorija objašnjenje, da li općina ima pravo da Prici otkáže službu »kad ona to nađe za shodno.«⁷⁰

Ogorčenje općine na Pricu bilo je tim veće što je on pokrenuo i istragu povodom navoda iznesenih u zapisniku spomenute sjednice, na što je općina podnijela tužbu konsistoriju. Zapisnik istrage, provedene u Moravicama (koju su vodili sudac Gajo Petrović i plaščanski protoprezbiter Samuil Popović), sadrži 20 strana teksta. Prica je na saslušanju izjavio da su neka djeca, a među njima najviše Nikola, sin Mojsija Vučinića, »tako nevaljala da zaslužuju najveću učiteljsku strogost«, ali da ih nije tukao na način kako je to u tužbi navedeno. Porekao je i ostale točke tužbe.

⁶² AHZ, PGEP, 97, 1870, 527/226.

⁶³ AHZ, PGEP, 97, 1870, 589/259.

⁶⁴ Isto, na i. mj.

⁶⁵ Isto, na i. mj.

⁶⁶ AHZ, PGEP, 97, 1870, 781/k 322. Vidi i 527/k 226.

⁶⁷ AHZ, PGEP, 97, 1870, 781/k 322, 3. prosinca.

⁶⁸ Isto na i. mj.

⁶⁹ AHZ, PGEP, 99, 1871, ad 247/k 86. Nikolu, sina Mojsija Vučinića, tukla je i Pricina supruga, u povodu čega je Mojsije podnio tužbu moravičkom poglavarstvu općine (AHZ, PGEP, 100, 1871, 351/k 125).

⁷⁰ AHZ, PGEP, 100, 1871, 337/ad k 125.

Budući da je moravička općina još na sjednici od 29. ožujka zahtjevala da se Prici da otkaz, te da se raspiše natječaj za novog učitelja, sa godišnjom plaćom od 300 for. besplatnim stanom i ogrjevnim drvetom, a županijski kotarski sud u Vrbovskom nije bio siguran u opravdanost ovakvog postupka općine prema Prici, i stoga tražio objašnjenje od strane konsistorija, uputio je konsistorij 8. svibnja dopise moravičkoj općini i županijskom kotarskom sudu. U dopisu općini navodi se da učiteljski »dekret« koji je izdan Prici, »naimanje za čitavu školsku godinu važnost imati mora«,⁷¹ te ju se savjetuje da zbog te činjenice, kao i »boljeg radi glasa i mnjenja u očima javnosti«, Pricu zadrže kao učitelja do kraja tekuće šk. g. koja je ionako već pri kraju. Uza sve to, navodi dalje konsistorij, postoji i običaj, po kojem je općina trebala Prici najaviti otkaz učiteljske službe najmanje tri mjeseca ranije. Osim toga, ako se pronese glas kako je Prica dobio jednostrani otkaz, teško da bi se »tko mogao i hteo odvažiti da u buduće u Moravice za učitelja dođe«.⁷² Ako bi općina i dalje ostala pri odluci da ga se otpusti, dužna mu je isplatiti tromjesečnu učiteljsku plaću.

Na spomenuti upit Kotarskog suda od 20. travnja odgovoreno je pak, da je moravičkoj općini savjetovano, »počem ju se primorati ne može«, da Pricu zadrži kao učitelja još ovo kratko vrijeme do kraja šk. g. budući da mu otkaz nije najavljen u propisanom roku, odnosno da mu isplate tromjesečnu učiteljsku plaću, ukoliko se ipak odluče na otkaz službe.⁷³

Budući da je i vladin odjel za bogoštovlje i nastavu, u dopisu od 13 kolovoza, smatrao da Pricu, »u interesu školskog napretka«, kao privremenog učitelja, treba zamjeniti drugim, »zakonito osposobljenim«, smatralo se učiteljsko mjesto u Moravicama u kolovozu ispražnjenim (što ukazuje da je Prica ostao službovati do kraja šk. g.). Stoga konsistorij poziva mjesni crkveni odbor da raspiše natječaj, te preporučuje da povisi učiteljsku plaću, ier će samo na taj način moći dobiti »dobra i pravilno osposobljena učitelja«.⁷⁴ Natječaj je raspisan početkom rujna i objavljen u novosadskom listu »Narod«.⁷⁵ Na natječaj su se javila dva klerika, Josif Vukelić i Petar Letica, obadvojica iz Plaškog.⁷⁶

Početkom rujna 1871. počeo je u Srijemskim Karlovcima djelovati modificirani Srpsko-narodni školski savjet, na osnovu odobrenja vladara od 29. svibnja 1871. U tom dijelu raspravljano je na srpsko-narodno-crkvenom kongresu od 5. kolovoza 1870. i izvršene su neke izmjene u odnosu na prvotnu kraljevsku odredbu od 10. kolovoza 1868. o djelovanju konsistorija i Mitropolitsko crkvenog i školskog savjeta.⁷⁷ Izvod iz »Uređenja mitropolitsko crkvenog i narodno-školskog Savjeta«, točke XIII—XIX, koje se odnose na Narodno-školski savjet,⁷⁸ dostavljen je početkom listopada 1871. i karlovač-

⁷¹ AHZ, PGEP, 100, 1871, 351/k 125.

⁷² Isto, na i. mj.

⁷³ Isto, na i. mj.

⁷⁴ AHZ, PGEP, 100, 1871, 526/k 187.

⁷⁵ Isto, 3. rujna 1871.

⁷⁶ AHZ, PGEP, 100, 1871, ad 654/k 257.

⁷⁷ O izmjenama vidi u štampanom proglasu Kraljevsko-ugarskog ministra bogoštovlja i nastave, dr Teodora Paulera, od 7. lipnja 1871 (AHZ, PGEP, 100, 1871,661/k 247).

⁷⁸ U točki XVI stoji da je »delokrug narodno-školskom Savetu onaj, koji je po uredbi Sabora od godine 1865. mitropolitskom crkveno-školskom Savetu u školskim stvarima označen« (AHZ, PGEP, 100, 1871, 661/k 247).

kom episkopu, Lukijanu Nikolajeviću. U točki XIII navodi se da je Narodno školski savjet »narodna uprava i nadzor sviju osnovni i glavni srbsko-narodnih škola, kao i nadzor oni viši učevni i prosvetni zavoda, koji podporu iz narodni fondova uživaju«. ⁷⁹

Nove odredbe za srpske narodne i više djevojačke škole izglasane su na srpskom narodno-crkvenom saboru 29. VII 1871. i predstavkom podnesene vladaru, koji ih je odobrio i potvrdio 2. srpnja 1872. Prema toj »Uredbi za srpske narodne škole« učitelja bira crkveno školska općina, a njegov izbor odobrava Eparhijski školski odbor. Sve su škole pod vrhovnim nadzorom Narodno-školskog savjeta (u Srijemskim Karlovcima), pri Glavnoj upravi srpskih narodnih škola. Eparhijski školski odbor kontrolira školski okrug, a mjesni školski odbor škole u jednoj crkvenoj općini. Odbori su sastavljeni od laika i svećenika. Eparhijski školski odbor imao je 15 članova (dva svećenika, dva učitelja, deset drugih članova svjetovnjaka), a predsjednik mu je episkop. Mjesni školski odbor sastojao se najmanje od 5 osoba, biranih od crkveno-školske skupštine, uz mjesnog paroha i učitelja. Narodno-školskom savjetu, kao vrhovnom školskom organu, predsjedavao je mitropolit. ⁸⁰

Na osnovu Uredbe za srpske narodne škole od 2. srpnja 1872. paragraf 18, propisani su za srpske narodne škole slijedeći nastavni predmeti:

1. Kršćanska nauka i crkvenoslavensko čitanje s razumijevanjem.
2. Srpski jezik s pravilnim govorom, čitanjem i pisanjem.
3. Račun i geometrijsko oblikovanje.
4. Zemljopis s otačestvenicom, opća i srpska povjesnica s naukom o pravima i dužnostima građana.
5. Prirodne nauke s naukom o čuvanju zdravlja.
6. Praktična uputstva u voćarstvu, svilarstvu, pčelarstvu i ženski ručni rad s poukama o domaćinstvu.
7. Pojanje i pjevanje, ^{80a} krasopis, crtanje i gimnastika, opća za sve, a vojnička za odrasle dječake.

Tjedna satnica izgledala je ovako:

Kršćanski nauk 2 sata, račun 4, čitanje 6, pojanje 1 1/4, pisanje i sastavi 2, pjevanje 1, praktična znanja 3, gimnastika 2, crtanje, krasopis i ručni radovi 3, 5, ili 7 sati.

U upotrebi su bili slijedeći izrazi za ocjene: vrlo dobar, dobar, dovoljan (srednji), slab. ⁸¹

Budući da je Danilo Prica učiteljevaio u Moravicama do kraja šk. g. 1870/71. a Đorđe Musulin se spominje ondje već krajem šk. g. 1871/72, ⁸² čini

⁷⁹ AHZ, PGEP, 100, 1871, 661/k 247.

⁸⁰ Mirjana Gross, Zakon o osnovnim školama iz 1874. i srpsko pravoslavno školstvo, Zbornik radova JAZU o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, Zagreb 1988, knjiga 1, 79. Vidi i AHZ, Eparhija Plaski (EP), školski odbor (ŠO), 1875, kutija 1, broj spisa 765/šo 45.

^{80a} Pod pojmom pjevanje podrazumijeva se današnji nastavni predmet »glazbeni odgoj«. Pojanje je arhaični naziv za liturgijsko crkveno pjenje (pjevanje). Postoje dva načina pojanja: prvo je unisono (jednoglasno) pjenje prema određenim crkvenim pravilima (kanon) u osam »glasova« tj. osam muzičkih obrazaca ili skala, koji se nazivaju glasovima. »Glasovi« se izmjenjuju u toku liturgijske godine. Svakog tjedna u upotrebi je drugi »glas«, odnosno vladajuću tonalitet. Danas je u liturgiji u upotrebi tzv. »karlovačko pjenje« (sremsko-karlovačka redakcija bizantijskog pjenja). Od 18. stoljeća pojavljuje se i polifono (višeglasno) pjenje (Objašnjenje pojma »pojanje« dobio sam od gospodina protojereja Jovana Nikolića, na kojem mu se i ovom prilikom zahvaljujem).

⁸¹ AHZ, EP, ŠO, 1872, 1, bez broja.

⁸² AH, EP, ŠH, 1872, 1, 692/šo 21.

se da niti jedan od naprijed spomenutih klirika, koji su se javili na natječaj za učiteljsko mjesto u Moravicama, raspisan početkom rujna 1871. (Josif Vukelić i Petar Letica) nisu bili primljeni na to mjesto. U upotrebljenoj arhivskoj građi o njima nisam našao nikakve podatke. Čak niti za Musulina nema podataka tko ga je imenovao za učitelja, a tko potvrdio i kada. Dapače, ovi podaci nisu bili poznati niti Josipu Nikšiću, nadzorniku škole u Moravicama, kada je 14. siječnja 1874. u dopisu Eparhijskom školskom odboru u Plaškom, za Musulina naveo da se za godinu dana, koliko je bio školski nadzornik, »osvjedočio da je on sasvim nesposoban« za učitelja i zahtjevao da se Musulinu da otkaz.⁸³

Školske godine 1872/73. od 90 dječaka i 67 djevojčica sposobnih za školu, nastavu u moravičkoj školi pohađao je 61 dječak i svega 5 djevojčica!⁸⁴ Slijedeće šk. g. (1873/74) nastavu je pohađalo 66 dječaka i 6 djevojčica. Za učitelja Musulina se navodi da »nije osposobljen«.⁸⁵

Do zaoštavanja odnosa između moravičke crkvene općine i Musulina dolazi krajem svibnja 1875. kada mjesni školski odbor piše Eparhijskom školskom odboru u Plaškom, da Musulin »baš ni crte sposobnosti za ovu školu kao učitelj neima,⁸⁶ tj. da je potpuno nesposoban za ovaj poziv. Uz to se navodi da je samovoljan — neredovito održava nastavu, ne predaje propisane predmete »jerbo ih niti nezna«,⁸⁷ ne ponaša se kako to dolikuje učitelju »dočim se kojekuda klati, te tako više noću buku i štropot po obćinskoj kući čini«. ⁸⁸ Tako je i 26. svibnja raspustio učenike kućama, i udaljio se nekamo iz općine, ostavivši sve školske prostorije otvorene »bez da se je ili školskom nadzorniku ili ikojemu članu ovog mj. školskog odbora javio, te istog učitelja još niti danas neima, niti se znade đe se nalazi«. ⁸⁹ (U dopisu upućenom Eparhijskom školskom odboru 21. lipnja iste godine Musulin navodi da je ta četiri dana otišao doktoru, budući da je još od prošle jeseni bolovao od reumatizma, koji je dobio prenoćivši u »razvaljenoj« sobi, za vrijeme popravljanja »parohijalno-školskog zdanja«). ⁹⁰ Kad je 30. svibnja školski nadzornik Nikšić došao da pregleda školu, našao je u učionici samo jedno dijete, koje je izjavilo da je učitelj otišao nekamo još u ponedjeljak. Nato je Nikšić sazvao članove mesnog školskog odbora i obavijestio ih o ovom učiteljevom postupku. Odlučeno je da se škola zaključa, a ključ preda Nikšiću, koji će ga zadržati čak ako se učitelj i vrati, »jer nismo sigurni dali nebi on opet u ovakvu nepriliku doveo školu«. ⁹¹ Zbog svega navedenog članovi mjesnog školskog odbora smatrali su da Musulinu nipošto ne mogu povjeriti daljnje obrazovanje tamošnje mladeži, te stoga mole od Eparhijskog školskog odbora dozvolu da si potraže drugog boljeg učitelja.

Nakon sjednice srpske crkvene općine u Moravicama, održane početkom lipnja 1875. administrator moravičke parohije i predsjednik općine, Nikola Jakšić, piše Eparhijskom školskom odboru i navodi da kad je Musulin bio

⁸³ AHZ, EP, ŠO, 1874, 1, 18/š. 4. Musulin je rođen 1836. a kao učitelj je službovao od 1862. no, ne navodi se od kada u Moravicama.

⁸⁴ AHZ, EP, ŠO, 1874, 1, 150/š. 7.

⁸⁵ AHZ, EP, ŠO, 1874, 1, bez broja.

⁸⁶ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 719/š. 44.

⁸⁷ Isto, na i. mj.

⁸⁸ Isto, na i. mj.

⁸⁹ Isto, na i. mj.

⁹⁰ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, š. 44.

⁹¹ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 719/š. 44.

pozvan da pokaže svoje svjedodžbe o sposobnosti za učitelja »on to učiniti mogao nije pošto nema nuždnih (potrebnih I.J.) nauka; na to, pošto niti svjedodžbah niti sposobnosti nema, što sam priznade, izjavi da je za učitelja nesposoban i odreče se daljnje službe za ovu školu tom molbom, da ga občina još samo do konca ove školske godine pridrži, koju ostavku občina i prihvati.«⁹²

Zbog razmirice između općine i učitelja, zaključeno je na sjednici Eparhijskog školskog odbora, 20. lipnja, da se »istraga na licu mjesta povede, na račun crkvene opštine.«⁹³ Općina bi dakle platila putne troškove tročlane istražne komisije, u iznosu koji odredi Odbor. Dok istražna komisija ne obavi svoj posao određeno je da se ključ škole vrati Musulinu i da mu se ne smeta u obavljanju učiteljske službe, »da se ova školska godina uredno završi.«⁹⁴

Svršetkom šk. g. 1874/75. bilo je dakle ispražnjeno učiteljsko mjesto na moravičkoj školi. Budući da se moralo popuniti do početka nove šk. g. tj. do 1. listopada 1875. molio je, početkom kolovoza, moravički mjesni školski odbor dozvolu da se što prije raspiše natječaj za novog učitelja.⁹⁵ Trebalo ga je oglasiti u nekim srpskim novinama, sve pristigle molbe podnijeti mjesnoj crkveno-školskoj skupštini radi izbora osobe pogodne i osposobljene za učitelja, a nakon toga je skupština morala zapisnik o izboru dostaviti Eparhijskom školskom odboru na potvrdu.

Međutim, 1874. propisan je novi školski zakon o narodnim školama u Hrvatskoj i Slavoniji, koji je stupio na snagu 14. listopada (1874). Prema novom klasificiranju škola, počevši od 1. listopada 1875. koje je zahvatilo i srpsku školu u Moravicama, ona je uvrštena u treći razred kao općinska (komunalna) škola, sa godišnjom plaćom učitelja od 400 forinti. Mogla je i dalje ostati konfesionalna, u kom slučaju bi spomenutu sumu novaca općina morala sakupiti sama. Pravo javnosti, a time i pravo na djelomično financiranje od strane »političke općine« priznalo bi joj se samo ako bi po svom unutrašnjem i vanjskom uređenju zadovoljila uvjete ovog zakona, tj. bila na određenoj razini koju od nje zahtjeva ovaj zakon. Ali to je bilo provedivo samo u ekonomski i kulturno razvijenijim naseljima. Naime, paragrafima 24 i 25 ovog zakona zahtjevalo se da u svakom naselju koje ima barem četrdesetoro djece obavezne na polazak škole, mora postojati opća, javna (dakle ne konfesionalna, privatna) pučka škola, što znači da bi svaka općina koja je do sada izdržavala srpsku konfesionalnu školu morala uz nju, djelomično financirati i općinsku, što bi, iz materijalnih razloga za općinu bilo nemoguće. Prema tome, škola u Moravicama trebala je ili prerastati u javnu ili opću pučku školu, zadovoljivši pri tome određene standarde, propisane za javne pučke škole, i tada biti djelomično financirana i »izvana«, ili je uz postojeću konfesionalnu školu moravička općina trebala osnovati još i opću, javnu pučku školu, s tim da bi, uz stanovitu pomoć izvana (ali samo za javnu školu), morala financijski izdržavati obadvije.

Budući da je moravička općina željela da škola nastavi djelovati kao konfesionalna, bez da u mjestu postoji i javna, opća pučka (osnovna), a to

⁹² AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 765/šo 45.

⁹³ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 44 šo.

⁹⁴ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 719/šo 44. Istraga je izvršena 27. srpnja. Musulin je proglašen krivim. Obustavljena mu je jedna mjesečna učiteljska plaća (25 for) i njom plaćeni troškovi istražne komisije (AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, šo 65).

⁹⁵ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 1021/šo 59.

od 1. listopada 1875. nije više bilo moguće, došla je u sukob sa delničkim podžupanom Meisnerom, koji je zahtjevao da moravička škola djeluje shodno novom školskom zakonu od 14. listopada 1874. Meisner je čak najavio da će podžupanija poništiti natječaj raspisan za popunjenje učiteljskog mjesta u Moravicama i raspisati drugi, »kao što hrvatski školski zakon propisuje«.⁹⁶

Budući da su se sada članovi mjesnog školskog odbora našli u nedoumici, kako postupiti s molbama prispjelim na spomenuti natječaj, traže 20. rujna savjet od Eparhijskog školskog odbora. Odgovoreno je da se treba strogo držati spomenute »Uredbe za srpske narodne škole« od 2. VII 1872. a ne »Hrvatskog školskog zakona« od 14. X 1874. te ako se netko prijavio na natječaj neka ga slobodno odmah izaberu za učitelja, a izborni zapisnik podnesu Eparhijskom školskom odboru radi potvrde. Na natječaj se bio javio Svetozar Vukašinović i jednoglasno je izabran za moravičkog učitelja 5. listopada 1875. Izborni zapisnik još je istog dana poslan na potvrdu.⁹⁷ Eparhijski školski odbor smatrao je da je Vukašinović izabran zakonito i potvrdio ga je za moravičkog učitelja.⁹⁸ I Vukašinović je o ishodu izbora obaviješten istog dana, s pozivom da može odmah doći u Moravice i početi držati nastavu. No, 7. studenog stiže od njega pismo, sastavljeno 4. studenog, dakle prije nego je dobio dopis od moravičke općine, da daje ostavku na to učiteljsko mjesto. Kako je sada općina došla u vremenski škripac, budući da nije bilo više vremena za raspisivanje novog natječaja, zatražena je od Eparhijskog školskog odbora dozvola da se za učitelja pozove Jovan Zec, koji je također bio poslao molbu, no stigla je nakon isteka roka natječaja i nije bila uzeta u razmatranje pri izboru učitelja.⁹⁹ Eparhijski školski odbor odobrio je 8. prosinca da se za učitelja pozove Jovan Zec, »ako već i ovaj nije negdje mjesto sebi našao«.¹⁰⁰ Dok Zec ne stigne, nastavu je trebao držati mjesni paroh, Nikola Jakšić.

No, moravička škola ostala je zatvorena cijelu šk. g. 1875/76. budući da od delničke podžupanije, kao »političke općine«, nije dobila novac za učiteljsku plaću, jer je po svom uređenju i dalje ostala konfesionalna. Stoga joj nije ni priznata javnost, odnosno nije dobila pravo da bude financirana od strane »političke općine«, već ju je i dalje trebala izdržavati moravička crkvena općina, koja za to nije imala sredstva.

Eparhijski školski odbor je još u drugoj polovini veljače 1876. uputio vladinom odjelu za bogoštovlje i nastavu molbu da se srpskim narodnim školama u Karlovcu i Moravicama prizna pravo javnosti. Odgovoreno je da se u »Zakonu o ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji«, od 14. listopada 1874. paragrafom 3 točno utvrđuje koje se pučke škole imaju smatrati javnima ili općima, a koje privatnima, među koje »po izvoru svog postanka« spadaju i konfesionalne, te da je crkvenim općinama paragrafom 4 ovog zakona dozvoljeno da svoje dosadašnje konfesionalne škole i nadalje zadrže, ali će ih morati izdržavati o svom trošku, a nipošto dohotkom »političke općine«.¹⁰¹ Budući da spomenute škole traže pravo javnosti biti će im ono pri-

⁹⁶ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 1177/šo 68. O školskom zakonu iz 1874. vidi: M. Gross, n. dj. 84—85.

⁹⁷ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 1252/šo 73.

⁹⁸ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 76 šo.

⁹⁹ AHZ, EP, ŠO, 1875, 1, 83 šo.

¹⁰⁰ Isto, na i. mj.

¹⁰¹ AHZ, EP, ŠO, 1876, 1, 365/šo 38.

znato »čim se kr. zemaljska vlada uvjeri da one glede vanjskog uređenja i unutrašnjeg ustrojstva odgovaraju uvjetom koji su zakonom propisani« [...] »Da li su se crkveno školske općine u Karlovcu i Komorskim Moravicah za jedno ili drugo odlučile, nemože se reći, dok se povedene glede toga rasprave konačno ne dovrše«. ^{1,2}

No, u Moravicama još u drugoj polovici lipnja 1876. postoji mjesni (crkveno) školski odbor, institucija vezana uz konfesionalne škole, dok se opća, javna pučka škola ne spominje. Stoga do tog vremena nije niti dobila od »političke općine« novac za učiteljsku plaću. Vjerojatno ga nije dobila niti početkom šk. g. 1876/77. budući da upit općine, upućen polovinom 1876. kako da se postupi da djeca ne bi i dalje ostala bez učitelja, Eparhijski školski odbor odgovara da općina treba raspisati natječaj, obaviti izbor učitelja i zatražiti potvrdu učitelja od strane Eparhijskog školskog odbora, dakle obaviti proceduru izbora učitelja na stari način, na koji se to vršilo u konfesionalnoj školi. Pitanje financiranja, a time i daljnjeg djelovanja osnovne škole u Moravicama, ostalo je dakle polovinom 1876. i dalje neriješeno.

ZAKLJUČAK

Srpska općinska škola u Komorskim Moravicama osnovana je 1839. nakon priprema koje su trajale još od 1829. dakle punih deset godina. Iako je po nazivu spadala u trogodišnje trivijalne škole, nije se razlikovala od ostalih tadašnjih srpskih konfesionalnih škola, tim prije što je nadzor nad njom vršio iguman manastira Gomirje. Školu je izdržavala moravička općina. Budući da nije postojao školski fond, učitelj je plaćen na taj način da je za to proračunom utvrđena suma novca ravnomjerno razrezivana na sva domaćinstva moravičke crkvene općine. Sakupljena svota obično je iznosila oko 500 f. a iz nje su plaćeni i drugi troškovi vezani za školu. Vrhovni nadzor nad školom imao je konsistorij Karlovačke eparhije, koji je propisivao nastavni plan, školske knjige i odlučivao o namještanju učitelja. Broj učenika koji su pohađali ovu školu kretao se od 36 (šk. g. 1854/55, 1869/70) do 72 (1873/74), no uvijek je stanoviti broj za školu dorasle djece ostajao neobuhvaćen nastavom.

Iako je zakon nalagao da i učitelji srpskih škola moraju polagati učiteljski tečaj, rijetki su bili moravički učitelji koji su ga imali. Samo se za dvojicu, Gavrila Bajca i Danila Kneževića navodi da su položili učiteljski ispit, odnosno otlušali učiteljski pedagoški kurs. Ostali su bili klerici ili se uopće ne navodi koje su škole završili. Neki od učitelja dolaze i iz Vojvodine (Gavrilo Bajac i Danilo Prica) te Banata (Gavrilo Atanasijević). Osim Gavrila Bajca, koji je u Moravicama službovao pune 22 godine, svi ostali zadržavali su se u tamošnjoj školi znatno kraće vrijeme: četiri, dvije, pa čak jedva i jednu školsku godinu, što je omogućavao i način sklapanja ugovora između učitelja i škole, odnosno crkvene općine, budući da se svake godine ponovno zaključivao.

Ocjene o stručnim i radnim karakteristikama učitelja moravičke škole kreću se od krajnje pozitivnih do potpuno negativnih. Najsvjetlija ličnost ove škole u razmatranom razdoblju njenog djelovanja svakako je učitelj Gavrilo Bajac. Bio je hvaljen kao sposoban, marljiv, upravo neumoran, sa

¹⁰² Isto, na i., mj.

dobrim pristupom radu s djecom. Danila Pricu se optuživalo da je prekomjerno tukao djecu, dok su karakteristike Đorđa Musulina upravo porazne: potpuno nesposoban za učitelja, samovoljan, neredovito održava nastavu, ne izvodi je pravilno, budući da nezna, ne ponaša se kako to dolikuje učitelju. Ovdje se može postaviti pitanje po kojem je onda kriteriju i od koga izabran za moravičkog učitelja?

Školu u Moravicama državne su školske vlasti smatrale privatnom, konfesionalnom, te je stoga još šk. g. 1869/70. prema klasifikaciji škola uvrštena među »po propisih neutemeljene i škole za nuždu«. Ovakav karakter škole toleriran je sve do 1874. kada je propisan novi školski zakon za osnovne škole, prema kojem je svako mjesto sa više od 40-ero djece dorasle za pohađanje škole moralo otvoriti opću, javnu osnovnu školu (što nije isključivalo i mogućnost daljnjeg djelovanja privatnih škola, ali samo u mjestima u kojima postoji i opća, javna škola). Ova odredba imala je svakako za cilj konačnu laicizaciju osnovnog školstva. Budući da je pravoslavna crkva željela i dalje zadržati patronat nad školstvom u Moravicama, što bi značilo produžetak rada privatne, bez otvaranja opće, javne škole, a to od 1. listopada 1875. više nije bilo moguće, moravička općina dolazi u sukob sa državnim političkim i školskim vlastima, koji je pitanje daljnje sudbine ove škole činio otvorenim i neizvjesnim još i polovinom 1876. ponajviše zbog nerješivog načina njenog financiranja.

Zusammenfassung

DIE GEMEINDESCHULE IN KOMORSKE MORAVICE 1839—1875

Ivan Jurišić

Die vorliegende Arbeit ist ein Beitrag zur Erforschung der Geschichte des lokalen Schulwesens und hat sich die serbische Gemeindeschule in Komorske Moravice seit ihrer Gründung 1839 bis zum Ende ihrer Tätigkeit als private Konfessionsschule 1875 zum Forschungsgegenstand genommen. Trotz ihrer Benennung »Trivialschule« hat sich die genannte Schule ihrem Charakter nach (Lehrplan, Lehrerkollegium, Schulbücher) besonders in der ersten Zeit ihrer Tätigkeit durch nichts von den übrigen damaligen serbischen konfessionsgebundenen Privatschule unterschieden. Die Aufsicht über diese Schule führte der Igumene (Oberhaupt) des Klosters Gomirje in der Nähe der Stadt Ogulin.

Dieser Charakter der Schule blieb bis 1874 erhalten, als ein neues Gesetz für Volksschule in Kraft trat. Da die lokale, von der orthodoxen Kirche unterstützte Schulbehörde weder gewillt noch in der Lage war, die Verordnungen des neuen Schulgesetzes in die Tat umzusetzen, kam sie mit den staatlichen politischen Stellen und den übergeordneten Schulbehörden in Konflikt, weshalb im Jahre 1875 die Tätigkeit dieser Schule für einige Zeit eingestellt wurde.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.